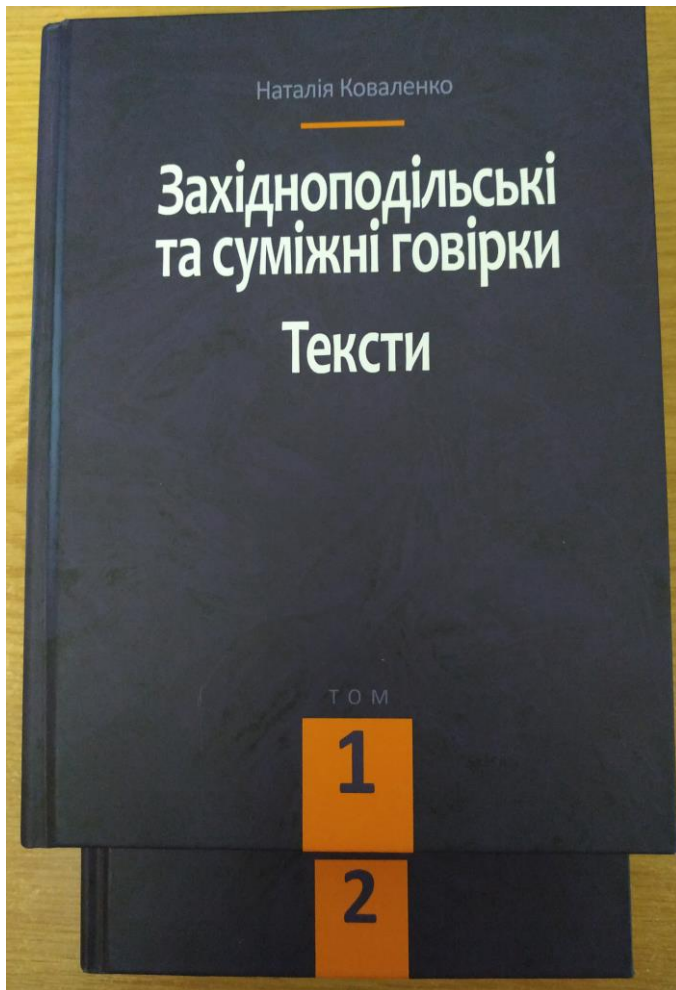

РЕЦЕНЗІЇ

DOI 10.31652/2521-1307-2020-31-205-209

ЛІНГВІСТИЧНА РОЗКІШ ПОДІЛЛЯ

Н. Коваленко. «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т.».

Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 1048 с.

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул.
Острозького, 32
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

**ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ РОСКОШЬ
ПОДОЛЬЯ**

Н. Коваленко. «Западноподольские и смежные говоры. Тексты : в 2-х т.».

Каменец-Подольский : ТОВ «Издательство «Рута», 2020. 1048 с.

Инна Горофьянюк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

LINGUISTIC LUXURY OF PODILLYA

Natalia Kovalenko. «West Podolsk and neighboring dialects. Texts: in 2 volumes».
Kamenets-Podolsky: Ruta Printing House LLC, 2020. 1048 p.

Inna Horofyanyuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozhskego St. 32, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

Текстоцентризм як наукова парадигма сучасних діалектологічних досліджень є непохитною, усталеною й безальтернативною. І якщо в 2003 році професор Гриценко П. Ю.

констатував, що «сьогодні можемо спостерігати недооцінку текстів як джерела свідчень для діалектологічних досліджень, а тому діалектна текстографія – створення текстової бази для опису говорів – ще не знайшла належного поширення»⁵, то за два неповних десятиліття ми маємо унікальну можливість спостерігати зміну методологічного вектору діалектологічних студій, що відбулося, зокрема, й завдяки професорові Гриценкові П. Ю. На те є низка вагомих підстав. По-перше, лише в тексті дослідник має можливість вповні оцінити слово – найзагадковішу одиницю людської мови – у перетині фонетичних, лексичних, семантичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних та стилістичних особливостей. По-друге, текст уможливорює наблизитися до пізнання дихотомії «мова – мислення», досягнути таємниці ословлення світу, породження мовленнєвого ланцюжка, буття слова на перехресті часу й простору. По-третє, саме текст виводить мовознавця з кола лінгвістичних зацікавлень у широке культурне, історичне інформаційне поле, що є неоціненним у пізнанні функціонування слова в соціальному контексті, вивченні через слово культури етносу або його історії (усна історія як новий науковий напрям історії); у розкритті системи цінностей мовця – національних, регіональних, вікових, професійних, гендерних.

Це добре усвідомлюють українські діалектологи, які дедалі активніше готують до друку хрестоматії діалектних текстів як надійний засіб консервації мовних фактів окремого хронотопу. Свідченням цього є перелік українських хрестоматій діалектних текстів, представлений на офіційному сайті Інституту української мови НАН України⁶: лише до 2014 року маємо не менше 78 хрестоматій, які різною мірою репрезентують говори трьох наріч української мови.

Поодинокі праці з-поміж них представляють подільський говір південно-західного наріччя української мови. Відзначимо, що в першій загальноукраїнській хрестоматії «Говори української мови (збірник текстів)», укладеній у 1977 р., подільський говірковий ареал представлено в понад 20 текстах, записаних у Черкаській, Вінницькій, Хмельницькій, Чернівецькій областях. Після двадцятилітньої паузи в інформаційному просторі з'явилися збірки текстів, записаних у східноподільських (Г. Г. Березовська, І. І. Кривошия, Т. М. Тищенко)⁷ та центральноподільських говірках (І. В. Гороф'янюк)⁸. У крайній загальноукраїнській хрестоматії діалектних текстів, присвяченій темі українського борщу⁹, подільські діалектологи І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко надрукували 29 текстів, записаних у говірках населених пунктів Вінницької, Хмельницької та Черкаської областей. Та цього не достатньо, щоб репрезентувати архаїчний діалект української мови, на самотність якого вказували Я. Головацький, О. О. Потебня, К. П. Михальчук та інші дослідники, які першими долучилися до діалектного членування української мови.

С. Смаль-Стоцький ще на початку ХХ ст. ствердно проголошував, що «конечна потреба систематично і докладно перевести діалектологічні досліди усіх говорів української мови, щоб ми мали зовсім ясний образ української діалектології ... придбати багатство

⁵ Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. С. III.

⁶ Див.: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Structure/Departments/Department4/Pages/texts.aspx>

⁷ Говірки історичної Уманщини і суміжних земель / Г. Г. Березовська, І. І. Кривошея, Т. М. Тищенко та ін.; за ред. Т. М. Тищенко. Умань : РВЦ «Софія», 2008. С. 81–246; Тищенко Т. М. Східноподільський родинний обряд: лексикографічний і текстовий опис. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 390 с.

⁸ «Палає пам'яті свіча. Вогонь – не згас»: Хрестоматія діалектних текстів очевидців Голодоморів / Упоряд. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2014. 148 с., диск DVD.

⁹ Скарби українських говорів: тексти про борщ / Відп. ред. Н. Хібеба, В. Леснова; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2019.

фактичного мовного матеріалу, більше зв'язних текстів»¹⁰. Заклик великого українця почули через століття на Західному Поділлі, у Кам'янці-Подільському. Упродовж 1998–2018 рр. під проводом доцента української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Н. Д. Коваленко викладачі та студенти-філологи записували розповіді на різні теми від мешканців сіл і містечок Західного Поділля та суміжжя, що втілювалося в двотомне видання хрестоматії «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти» (Кам'янець-Подільський, 2020), упорядковане Н. Д. Коваленко. Разом на 1048 сторінках друкованої праці представлено говіркове мовлення 125 населених пунктів 24 районів Хмельницької, Вінницької, Тернопільської та Чернівецької областей. Та загубитися в огромні текстової інформації, поданою загальноприйнятою вітчизняними діалектологами транскрипцією, не можна: упорядник застосувала наскрізну нумерацію для зручного пошуку окремих тем оповідей, поданих наприкінці кожного тому. Крім того, тексти згруповано за адміністративним принципом, тобто окремо з кожної області.

Коло тем наведених текстів не залишить байдужими ні лінгвіста, ні фольклориста, ні етнографа, ні історика – нікого, хто цікавиться духовною та матеріальною культурою українців у широкому національному на вужчому – регіональному виявах, українців залюблених у говіркове мовлення свого народу. З огляду на це, підкреслимо історичну, етнографічну та лінгвістичну цінність рецензованої праці.

По-перше, із численних оповідей подолян про босоноге дитинство, колгоспну працю, Голодомори, воєнне й повоєнне лихоліття, працю в Німеччині, сучасне життя постає цілісна картина буття українського селянина впродовж майже століття – із голодних 30-х років ХХ ст. до незалежних двохтисячних. Окремі тексти суперечать радянській історіографії: зокрема, про німців, яких, із відомих причин, прийнято було характеризувати винятково як ворогів, злодіїв. Натомість інформатор Когут Г. М., 1924 р.н. свідчить про протилежне: *Т'ї шо дон'у / ґ Гирман'її тоже" у'с'ако було // йа'л'ічно'б'ігше не" майу на шо'жалуватис'а / бо ха'з'ейін буу'добриі / труд'ашчій // н'ісл'а роботи ус'о си'д'їу со'б'і'посере"д об'їс'т'а шос' / думау // (т.1, с. 373)*. Уже сьогодні українці відкрито можуть говорити всю правду про життя в Радянському Союзі. Коротко, але влучно: *колишн'їшне було жит'а т'рудне / при С'тал'інов'і ми'дуже податки платили / нам було'дуже т'рудно / лишилис'а роскулачували / ґ колгосп го'нили / йід'н'і йшли ґ колгосп д'руг'і не" йшли / тих поб'їдили // а два'нац'їт' рок'їу було ме"н'і йак н'їшла на роботу / робила ґ завод'і / виломала'руку / л'їчила / ґ пїят'нац'їт' рок'їу н'їшла ґ колгосп до с'їх пор ґ колгосп'і робила // (Калинюк Ф. С., 1926 р.н.) (т.1., с. 424)*.

У розповідях про життя в реаліях радянського села спільним лейтмотивом звучать слова Левіцької Н. О., 1941 р.н.: *'жит'з'н'а'наша була т'аш'ка // (т.1, с. 372)*, Фурман Н. З, 1914 р.н.: *ко'лис' т'рудно'було'жити / ґремн'а'було т'рудне / не"було шо'їїсти // (т.1, с. 481)*, Вайнаровської Н. С., 1930 р.н.: *не"дуже про'жили'добре // йак'будеш рос'казувати / н'їх'то не" пов'їре / ми'н'і с'емд'їс'ат л'їт // але даї'Боже / шоб во'но не" по'удо'ралос'а // (т.2, с. 218)*. Вражають окремі тексти страшними сценами життя подолян під час Голодомору (понад 35 текстів), розкуркулення селян (5 текстів), війну (78 текстів), працю в Німеччині (6 текстів) – розповіді очевидців про те, як хотіли знищити українців. Народна мудрість дає оцінку й сучасним реаліям українського життя: *'майемо дер'жаву / 'майем п'рапор / 'майем св'її герб // ше бим'дуже хт'їу доче"кати / же би м с'ї поди'ел'вити же'буде по'ридок ґ т'ї*

¹⁰ Смаль-Стоцький С. Найближчі завдання славістики і україністики. *Збірник пам'яті М. Грушевського*. Київ, 1928. С. 122.

ве^uр^hовн'і /рад'і / же /будут /л'уди т^hроха /л'ітше /жи^eти // (Стойко І. П., 1932 р. н.) (т.1, с. 158).

По-друге, із текстів постає традиційно-побутова культура мешканців Поділля як етнографічного району України. Уміщені у виданні матеріали засвідчують трансформацію культурних явищ, проте розповіді старожилів є цінним джерелом вивчення етнографії подільського регіону – від обробітку землі, виготовлення полотна, традиційної кухні подолян до традиційної календарно-обрядових та родинно-побутових звичаїв. Засвідчують представлені тексти й глибоку архаїку сегментів окремих обрядів. Справжньою етнографічною знахідкою (а точніше однією з багатьох) у рецензованій хрестоматії діалектних текстів вважаємо згадку інформатора Бідюк Н. В., 1924 р.н. про звичай колядування на жнивах: *ко/ли почи/найуц'а жни/ва / ви/ход'ат на жни/ва ж'ін/ки / бе^uрут се^uр/ни і то^uд'і ви/ход'ат / ста/йут ўс'і ў рад / жнут ўс'і по ж'мен'і / /шоби на сн'ін //* на сн'ін нажи/найу / ка/чайут ж'мен'у / на/жали сн'ін / заўй/зали і то^uд'і с'і/дайут і кол'а/дуйут / прокол'адували / то^uд'і ста/йут / ста/йут ра/дочком со^uб'і і сер/пами жнут // (т.1, с. 258).

Ми вже відзначали, що про колядування на жнивах збереглося небагато свідчень¹¹. А. Кримський записав звичай колядування у 20-ті роки ХХ ст. на Звенигородщині, з Поділля відомі записи К. Широцького, С. Килимника, С. Творун. Отож колядування на першому снопу було поширеним явищем в Україні, хоча за відсутності відомостей про такий звичай в етнолінгвістичному словнику «Славянские древности»¹², очевидно, не відомий іншим слов'янським народам.

Етнографічні свідчення виявляються цінними як для власне етнографії, так і для семасіології, мотивології, етнолінгвістики. У мовій канві розповідей репрезентовано багату родинно-побутову подільську лексику на позначення різноманітних страв (*пизи, ку/леша, п'іт /палена /йушка з с'імен:им моло/ком, /б'ігус, ги'ш/ки, студи /нец з /риби, /закри'шка з м'н'есом, /каша гре^uчана по/маишчена, кисе/лиц'а*), обрядодій (*в'інко/летини, /шити в'інок, пере/гул'увати ко/рону, приба/лакувати коро/вай, в'ід/гостини, ро/бити Ма/ланку, кри/вий /танец', а/ркана гу/л'ати, їти на /вив'ід, ро/бити пе^uре^uношини*).

По-третє, матеріали, зібрані впродовж 1998–2018 рр. на теренах Поділля, свідчать про трансформацію подільського говору під впливом мовних та позамовних чинників, та й попри це вміщені в рецензовану хрестоматію тексти консервують мовлення подолян на межі століть і засвідчують типові риси подільського говору, виділені Ф. Т. Жилком, С. П. Бевзенком, І. Г. Матвіясом та П. Ю. Гриценком.

Зупинимося на окремих діалектних явищах. На рівні граматики гідна подивування за стійкістю в говірковому середовищі архаїчна двоїна: *ш/тири^e ст/рав'і* (т.1, с. 129), *ш/тири йай/ци* (т.1, с. 20), *дв'і ко^uров'і* (т. 1, с. 356), *ў дв'і прос/тирал'і* (т.1, с. 34). Високочастотним у текстах є явище граматичної аналогії – іменники середнього роду, які закінчуються у Н.в. на -а 2-ої та 4-ої відмін, в О.в. мають форму на -ом: *ш/час'т'ом* (т.1, с. 218), *с'/мал'ц'ом* (т.1, с. 357), */з'іл'ом* (т.1, с. 102).

Тексти з подільського діалекту підтверджують факт поширення в українських говірках різних наріч граматичного явища, кодифікованого Українським правописом 2019 р.:

¹¹ Докладніше див.: Гороф'янок І. В. Аграрні вірування і традиції подолян: етнолінгвістичний аспект. *Jahrbuch der V. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"*. Bd. 2014 Herausgegeben. München – Berlin, 2014. P. 68–76.

¹² Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти томах (1995–2012) / Под ред. Н. И. Толстого. Международные отношения. Москва. Т. II, 1999. С. 568–579.

іменники жін. роду 3 відміни в Р.в. чи М.в. однини мають нерідко паралельні закінчення *-и*, *-і*: *на/родови* (т.1, с. 233), *у/сипати/соли* (т.1, с. 20), *портитиси у зем/ли* (т.1, с. 22).

Спостерігаємо в текстах і морфологічні особливості, характерні для наддністрянських говірок, а отож фіксовані й у говірках Західного Поділля, у яких П. Є. Ткачук визначав з-поміж інших і наддністрянсько-подільські ізоглоси¹³, зокрема препозитивне вживання частки *с'а*: *с'а зробило* (т.1, с. 361), *с'і виби^ерали* (т.1, с. 218), *с'і росли^есали* (т.1, с. 218), *с'і /целе се^уло ди/вило* (т.1, с. 106). У цьому ареалі перехідних говірок тексти ілюструють й низку явищ наддністрянської діалектної фонетики, не відомих подільському говору, як-то явище перезвуку: *с тил'етком* (т.1, с. 82), *мн'ес'ного*, *в'іс'іл'е* (т.1, с. 105), *шчас'т'е*, *в'ід по'ч'етку до к'ін'ц'е* (т.1, с. 106). Отож цілком виправданим є деталізація в заголовку праці «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти», натомість стрижневе означення західноподільські, на нашу думку, звужує ареал представлених говірок термінологічно, адже репрезентовані в хрестоматії через тексти населені пункти Вінницької області (т.2, с. 455–467), за етнографічним районуванням України, представляють Східне Поділля¹⁴, а з діалектологічного погляду формують окремий ареал центральноподільських говірок¹⁵, отож рецензована хрестоматія цілком заслуговує на заголовок «Подільські та суміжні говірки. Тексти».

Аналізовані тексти рясніють типовими для подільського діалектного синтаксису конструкціями на кшталт: *нас було /т'іл'ки дв'і* (т.1, с. 371), *нас д'ітеї було д'воє* (т.1, с. 20), *майу /кури* (т.2, с. 399), *ни^е /годи^ен памн'д'тати* (т.1, с. 62), *один на с'под'і д'ругий з'верха* (т.1, с. 174), *лахи були ї на /вих'ід* (т.1, с. 85).

Без сумніву, хрестоматія «Західноподільські та суміжні говірки. Тексти : у 2-х т.», укладена Н. Д. Коваленко, є важливим і надійним джерелом мовних даних для мовознавців, етнографів, фольклористів, істориків та всіх тих, хто цікавиться минулим і сучасним української мови в усьому її говірковому розмаїтті. Цінність цієї праці щоденно зростає з огляду на збільшення кількості інформації й посилення комунікативного впливу як на окрему людину, так і на масову свідомість діалектоносіїв із боку ЗМІ, внутрішньої й зовнішньої міграції; зменшення кількості сільського населення – носіїв діалектного мовлення.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Горофянюк Инна Валентиновна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Horofyanyuk Inna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

¹³ Ткачук П. Е. Фонетическая система западнородольских говоров украинского языка (вокализм и консонантизм) : автореф. дис. на соискание учен. степ. кандидата филол. наук : спец. 10.02.02 „Языки народов СССР (укр. язык)”. Киев, 1975. 27 с.

¹⁴ Докладніше див.: Поділля: історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. А. П. Пономарьов. Київ : Вид-во незалежного культурного центру «Доля», 1994. С. 12.

¹⁵ Доцільність виокремлення ареалу центральноподільських говірок на сьогодні обґрунтовано у двох дисертаціях, об'єктом яких стали саме говірки Центрального Поділля (Г. П. Краєвська, І. В. Гороф'янюк), а межі поширення цього ареалу із аналізом типових для нього рис на всіх мовних рівнях представлено в розвідці автора цього тексту – Лінгвістичне портретування центральноподільських говірок української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2019. Вип. 28. С. 123–130.